

Szilágyi Ágnes Judit

Magyarország és a független külpolitikai törekvéseket övező vita Brazíliában az 1950-es és 1960-as évek fordulóján

Dél-Amerikából szemlélve, a nemzetközi kapcsolatok területén Magyarország, mint önálló formáció, az elmúlt két évszázadban alig-alig volt észlelhető. A trianoni időszaktól eltekintve mindig valamilyen nagyobb egység - a Habsburg Birodalom vagy az Osztrák-Magyar Monarchia, utóbb pedig a „keleti blokk” - részeként tekintettek rá az óceán túlsó partjáról. Nem volt ez másként brazil optikából sem. Magyarország a 20. század második felében a „kommunista tábor” vagy a „szovjet zóna” egy kis, önmagában viszonylag jelentéktelen állama volt a brazil diplomácia, a politikai és a gazdasági élet illetve a sajtó számára. Az egyetlen kivételes (és ezért a múltfeltárás szempontjából is igen fontos, bár itt bővebben nem elemzendő) terület, ahol a „magyar” jelző valamiképpen egyedi értelmet nyert és ahol, - ha csak sporadikusan is és lényegében magán kezdeményezések nyomán - de Magyarország önálló arculattal tűnt fel a Rio de Janeiró-i vagy a São Pauló-i nyilvánosságban, az a kultúra közege volt. Az irodalomé (például Rónai Pál fordítói-kritikusi tevékenysége nyomán) és a zenéé. Karakterisztikus értékeink közvetítésében a Brazíliában élő több tízezer bevándorlónak - a legnagyobb létszámú dél-amerikai magyar diaszpóra tagjainak - is jelentős szerepe volt.

Bár Brazíliában mérsékelt volt az érdeklődés Közép- és Kelet-Európa, s hazánk iránt, a II. világháború óta eltelt évtizedekben mégis felmerült néhány olyan probléma, mely a figyelmet térségünkre, illetve kifejezetten Magyarországra irányította. Az első ilyen, az 1940-es évek második felében, az európai háborús menekültek és hontalanok helyzete, további sorsa volt, ami Latin-Amerikában bevándorlási kérdésként csapódott le és meglehetősen nagy nyilvánosságot kapott.

Ezután következtek a szovjet befolyási övezet államainak szabadság törekvései. Közülük a legnagyobb hatása és nemzetközi visszhangja 1956-os forradalmunknak lett, ami vitathatatlanul a Nyugat Magyarország iránti érdeklődésének¹ csúcspontját jelentette, de ami ugyanakkor megint csak nem önmagában volt fontos Latin-Amerikában, hanem a kétpólusú világ erőviszonyainak koordináta rendszerébe helyezve. Aztán eljött a gazdasági-diplomáciai kapcsolatok helyreállításának ideje Brazília és a szocialista országok között. A politikai lépést élénk szakmai és közéleti vita előzte meg, írásunknak éppen ez a témája.

Végül meg kell említenünk a berlini fal leomlásának és az Európai Unió bővítésének problémakörét, ami Közép- és Kelet-Európa országainak brazil részéről a szokásosnál ismét valamivel több figyelmet biztosított.

¹ Vö. ANDERLE Ádám (szerk.): *A magyar forradalom és a hispán világ, 1956*. SZTE, Szeged, 2007. A brazíliai recepcióról ld. SZILÁGYI Ágnes Judit: *Az "O Estado de São Paulo" című újság kommentárjai a magyar '56 forradalmi napjaiban, Acta Hispanica* tomus XII. Szeged, 2007. 143-159.

A független brazil külpolitika

Brazília a II. világháborút a Szövetségesek oldalán fejezte be, és ezután külpolitikáját majd másfél évtizeden keresztül az antikommunizmus jegyében, szorosan az Egyesült Államokéhoz igazította. Az 1950-es évtizedben azonban több olyan változás következett be a világban, amely az 1960-as évek elejére módosította a korábbi külügyi irányvonalat. Brazília számára is új lehetőségeket egyben új kihívást jelentett Nyugat-Európa és Japán gazdasági talpra állása; a dekolonizáció folyamata és a nemzetközi közösség bővülése; az el nem kötelezett országok csoportjának kialakulása és erősödése; a szocialista államok konszolidációja; a kubai forradalom.² A brazil kormányzat mindezekre az úgynevezett független külpolitika (*Política Externa Independente*) kialakításával reagált. Jânio Quadros (1961) és João Goulart elnöksége (1961-64) idején a megváltozott nemzetközi körülmények között tágítani igyekezett az ország diplomáciai és gazdasági mozgásterét. Ezeknek a törekvéseknek, melyek P.F. Vicentini értékelése szerint egy koherens, világos és tervszerűen irányított átalakítási folyamatba illeszkedtek,³ elkötelezettjei voltak az egymást követő külügyminiszterek is, Horácio Láfer (1959-61), Afonso de Mello Franco (1961 és 1962) és mindenek előtt Francisco C. de San Tiago Dantas (1961-62).

A független külpolitika fontos eleme lett a nyitás a Szovjetunió valamint Közép- és Kelet-Európa országai felé.⁴ A diplomáciai lépések háttérben gazdasági és belpolitikai érdekek húzódtak, hiszen a Getúlio Vargas halála (1954) utáni időszak alapkérdése továbbra is a felzárkózás, a gazdaságfejlesztés problematikája maradt. A Horváth Gyula által elemzett széles társadalmi bázisú nacionalista-populista program az 1960-as választásokra két irányzat kompromisszumát hozta: a jobb oldal részéről a külföldi tőkére építő iparfejlesztését, és balról az importhelyettesítő gazdaságpolitikáét, mely feltételezte a demokrácia kiteljesítését és a strukturális reformokat (pl. agrárreform) is. A választások után azonban e két irányzat politikai együtt tartása igen nehéz feladatnak, a külpolitika pedig egyfajta biztonsági szelepnek bizonyult. Quadros elnök „... abban bízott, hogy a külpolitikai kérdésekben nem éleződik ki a jobb- és baloldal között az ellentét olyan mértékben, mint ahogy a belső strukturális reformok meghirdetése esetén ez várható lett volna. Quadros külpolitikai aktivitását tehát óvatos kísérletnek is tekinthetjük, amely úgy akart a baloldal felé közeledni, hogy nem támadta a jobboldal legfontosabb pozícióit.”⁵ Másrészt Tho-

² Vö. VIZENTINI, Paulo Fagundes: *Relações internacionais do Brasil - De Vargas a Lula*. Editora Fundação Perseus Abramo, São Paulo, 2003. 28.

³ Uo. 29.

⁴ Uo. 23-24. és ld. még STORRS, Keith Larry: *Brazil's Independent Foreign Policy, 1961-1964*. Cornell University, 1973. és VIZENTINI, Paulo Fagundes: *Relações exteriores do Brasil (1945-1964) - O nacionalismo e a política independente*. Editora Vozes, Petrópolis, 2004.

⁵ HORVÁTH Gyula: *A populista politikai, társadalmi erők Goulart elnöksége alatt (1961-*

mas E. Skidmore szerint: „*Quadros azt remélte, hogy könnyíthet Brazília pénzügyi gondjain, ha egyszerre három hatalmi központtal is kapcsolatot tart: az Egyesült Államokkal, Nyugat-Európával és a szovjet blokkal.*”⁶ A nyitás ellenére a kül- és gazdaságpolitika legfontosabb viszonylata továbbra is a Brazília-USA reláció maradt. Mindvégig ez szolgált referenciaként a szocialista országokkal való kapcsolat értelmezésekor is.

Az új, független külpolitikai irányvonal formálódását a brazil külügyminisztérium, az *Itamarati* falain belül szemléleti reform, azon kívül pedig egy szélesebb szakmai, közéleti vita kísérte, melyben nemcsak politikusok, hanem vezető tisztviselők, szakértők, publicisták is részt vettek. A diskurzus egyik alapvető kérdése az volt, hogy Brazília hogyan viszonyuljon a „*keleti blokk*” országaihoz.

A nyitás gondolata egy ideje már „*benne volt a levegőben*”. Oswaldo Aranha,⁷ a 20. századi brazil diplomácia meghatározó alakja, már a II. világháború előtt elindította azt a reformot, mely az *Itamarati* munkájának szerves részévé tette a nemzetközi helyzet folyamatos elemzését és a kereskedelem illetve más gazdasági tevékenységek külpolitikai eszközként való alkalmazását. Ő volt az is, aki már Kubitscheck elnöksége (1956-60) idején felhívta a figyelmet arra, hogy Brazília nem negligálhatja a Szovjetuniót: „*A külpolitikában a lehető legnagyobb hiba, ha megpróbálunk nem tudomást venni a realitásokról. A szovjet tömb immáron nemcsak az ENSZ-hez csatlakozott, de minden más vonatkozásban is sokszor döntő befolyást gyakorol a nyugati világ, sőt még az Egyesült Államok elhatározásaira is...*”⁸

Ismert tény, hogy a brazil kormány 1947 októberében szakította meg a diplomáciai viszonyt korábbi szövetségesével, a Szovjetunióval. A közép- és kelet-európai országokkal pedig még a háború alatt szűntek meg a hivatalos kapcsolatok. Így Magyarország és Brazília között a követek kölcsönös hazahívására 1942-ben került sor, bár aztán 1946 és 1949 között a Rio de Janeiró-i illetve a São Pauló-i svéd kirendeltségen működtek magyar diplomaták. „*A kormány nevében a magyar külügyminisztérium számos levélben és jegyzékben kezdeményezte, sürgette és ismétlődően kérte a Szövetséges Ellenőrző Bizottságtól a latin-*

1964), IN: Uő.: *Ültetvény és politika - Tanulmányok Brazília történetéből*, Szeged, 1996. 136.

⁶ SKIDMORE, Thomas E.: *Politics in Brazil 1930-1964 - An Experiment in Democracy*. Oxford University Press, New York - Oxford, 1986 (1967). 199. (az idegen nyelvű szövegekből idézett részeket fordítását a tanulmány szerzője készítette).

⁷ Oswaldo Aranha (1894-1960) Getúlio Vargas híve és közeli munkatársa volt. 1931-től a Vargas-féle ideiglenes kormány igazság-, pénz- és belügyminisztere, washingtoni követ (1933-37), majd külügyminiszter (1938-44). A háború után két alkalommal is vezette a brazil ENSZ delegációt (1946-47 és 1957), 1953-54-ben pedig - Vargas újabb elnöksége idején - pénzügyminiszter volt.

⁸ ARANHA erről a kérdéstről többször kifejtette álláspontját, pl. a Rio de Janeiró-i tisztiiskolában tartott 1957-es előadásában (*O bloco soviético na panorama mundial* (A szovjet blokk helye a világpolitikában), vagy a *Revista Brasileira de Política Internacional* című folyóirat 1958 júniusi számában közölt tanulmányában, *Relações diplomáticas com a União Soviética* (Diplomáciai kapcsolatok a Szovjetunióval). A szövegek megtalálhatók a Getúlio Vargas Alapítvány dokumentum tárában (www.cpdoc.fgv.br).

amerikai államokkal való diplomáciai kapcsolatok felvételének engedélyezését. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság nevében eljáró Szviridov altábornagy egyedül Chilével engedélyezte a kapcsolatok felvételét és a postaforgalom beindítását...'⁹ Argentínával 1949-ben, Bolíviával 1952-ben, Uruguayjal 1956-ban állt helyre a diplomáciai kapcsolat.¹⁰ A brazil-magyar viszony rendezésében az első lépésre, a kereskedelmi egyezmény megkötésére azonban csak 1954 áprilisában került sor,¹¹ pedig Braziliát a magyar diplomácia kiemelten kezelte, tekintettel a jelentős gazdasági lehetőségekre, és az ott élő nagyszámú magyar emigránsra.

A független külpolitikai irányvonal helyeslői és ellenzői

Abban a vitában, mely Braziliában a nyitás kérdéséről kialakult, hamarosan két pólus formálódott. Az egyik oldalon azok álltak, akik a Szovjetunióval való kapcsolatépítést pártolták, főként pragmatikus, gazdasági szempontból. A másik oldal a kontra-érveké volt, és elsősorban az antikommunista, élesen szovjet ellenes körök véleményét tükrözte, amelyek teljesen elutasították a közeledés bármilyen formáját Brazília és a rubel-övezet országai között.

Tanulmányunkhoz fontos forrásként szolgáltak azok az írások, melyeket e témában 1959 és 1961 között publikáltak Braziliában. Egyik részük a pro-, másik részük a kontra-álláspontot képviseli. Mindkét irányzatból egy-egy reprezentánst választottunk a két ellentétes érvrendszer bemutatásához.

Az első csoportba tartozik Amilcar Alencastre¹² *O Brasil e as relações com o Leste e a U.R.S.S.* [Brazília és kapcsolatai a Kelettel és a SzU-val] című kötet (Gráfica Editora Nap S.A., Rio de Janeiro, 1959). Alencastre a II. világhábo-

⁹ DÖMÉNY János: *A magyar emigráció szerepe a magyar - latin-amerikai kapcsolatok II. világháború utáni felújításában*, IN: ANDERLE Ádám (szerk.): *Kutatási közlemények I. - Tanulmányok a latin-amerikai magyar emigráció történetéből*, Hispánia, Szeged, 1999. 67-71, 70.

¹⁰ Vö. DÖMÉNY János: *Latin-Amerika helye a háború utáni magyar külkapcsolatokban*, IN: BERTA Tibor etc (szerk.): *Az identitás régi és új koordinátái – Tanulmányok Anderle Ádám 65. születésnapjára*, Palatinus, Szeged-Budapest, 2008. 137-138.

¹¹ Ld. a Braziliába emigrált magyar közgazdász, ÓNODY Olivér cikkét a szovjet blokkal való kereskedelmi kapcsolatokról: *Relações comerciais do Brasil com o bloco soviético*, Revista Brasileira de Política Internacional, 1960. szeptember, No. 11. 38-75, 43. Ónody szerint gazdaságilag indokolható, politikailag elfogadhatatlan a kapcsolatfelvétel, míg a Szovjetunió megszállva tartja Magyarországot.

¹² ALENCASTRE, a Rio Grande do Sul-i (Brazília legdélebbi tagállama) születésű közgazdász és nemzetközi elemző, több könyvet publikált világpolitikai és gazdasági kérdésekről: *Interpretação realista de problemas econômicas* (Gazdasági kérdések realista elemzése) (MTIC, Rio de Janeiro, 1958); *Oswaldo Aranha - o mundo afro-asiático e a paz* (Oswaldo Aranha - az afro-ázsiai térség és a béke; Gráf. Ed. Nap, Rio de Janeiro, 1961); *A rebelião dos povos coloniais* (A gyarmati népek lázadása; Ed. Prado, Rio de Janeiro, 1962); *Do III. Reich ao neocolonialismo: as duas Alemanhas e o terceiro mundo* (A Harmadik Birodalomtól a neokolonializmusig: a két Németország és a harmadik világ; Ed. Leitura, Rio de Janeiro, 1966); *O desafio de Israel* (Az izraeli kihívás; Ed. Leitura, Rio de Janeiro, 1968); *El Fatah: os comandos árabes da Palestina* (El Fatah: a palesztinai arab kommandók; Rio de Janeiro, 1969). 1965-ben jelent meg Magyarországról szóló kötete, *Hungria da Queda do Nazismo ao Ressurgimento* (Magyarország a náciizmus bukásától az újjászületésig; Ed. Leitura, Rio de Janeiro).

rú végétől kezdve, később úgy is, mint állami tisztviselő - az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium (*Ministério da Indústria e do Comércio*) munkatársa - szintén foglalkozott a világpolitikai helyzet elemzésével, és első között szállt síkra a közép- és kelet-európai államokkal való kapcsolatfelvétel mellett. Kutatási eredményeit folyamatosan közölte a sajtóban, főként jelentősebb riói lapokban (*Correio da Manhã, Diário de Notícias*). Könyve ennek a majd másfél évtizedes munkának az eredménye. Egyúttal, mivel a szerző a kormányközeli háttérelvezők közé tartozott, úgy is értékelhető, mint az 1960-61-re kikristályosodó, hivatalos brazil álláspont prezentálása, értelmezése és indoklása a közvélemény felé. Alencastre meglehetősen optimistának mutatkozik, mikor már 1959-es könyvében konszenzust emleget a pro-álláspont tekintetében: „...*érezhető, - írja - hogy a kormány és az ellenzék véleménye megegyezik a brazil-szovjet diplomáciai viszony helyreállítása ügyében.*”¹³

A nyitás támogatottsága széles körű volt ugyan, de ellenzőinek is jelentős tábor alakult ki a brazil nyilvánosságban. A kontra-álláspont befolyásos szószólói politikusok, közszereplők, prominens személyiségek voltak. A hadsereg soraiból, például Odylo Denis marsall, a Quadros kormány hadügyminisztere; a sajtó részéről nyíltan szovjet ellenes volt a két legolvasottabb napilap az *O Globo* és az *O Estado de São Paulo* hangvétele; a katolikus főpapok köréből pedig pl. Jayme de Barros Câmara bíboros, az 1955-ben alapított Latin-amerikai Püspöki Tanács (CELAM) első elnöke is a tiltakozók között volt.¹⁴ Ráadásul az *Itamarati* szemléleti reformja sem haladt zökkenőmentesen. Egyes munkatársai (például Manuel Pio Correia, a minisztérium politikai osztályának vezetője) azzal érveltek, hogy a szocialista országok kirendeltségeinek dolgozói veszélyes kommunista ügynökök és kémek, a kommunizmus szálláscsinálói Brazíliában.

Amilcar Alencastre 1961-es könyvében maga is említett egy idevágó kínos epizódot, melynek szereplői éppen magyarok voltak. De a szerző, mint a pro-álláspont képviselője, az incidens jelentéktelenségét és az ártatlan tisztviselőkkel szembeni méltatlan gyanakvást igyekezett hangsúlyozni: „...*történt itt egy eset, melyben egy magyar kereskedelmi megbízott menedékjogot kért nálunk, majd kémszerűen vádolta meg két munkatársát, akik egyébként nem beszélnek portugálul és a kereskedelmi kirendeltség egyszerű alkalmazottai voltak, és akiket mégis úgy utasítottunk ki, mint a nemzetbiztonságra veszélyes személyeket. Mintha csak Brazília a Monacói Nagyhercegség volna, vagy még inkább valami katonai nagyhatalom, ahol élénk kémtevékenység kíséri az atombomba vagy a távirányítású rakéták előállítását...*”¹⁵

Az 1960-ban történt eset akkor nagy port vert fel Brazíliában, és a magyar állambiztonsági iratokban is nyoma maradt, hiszen a két kiutasított személyt

¹³ ALENCASTRE (1959): 30.

¹⁴ Vö. VIZENTINI (2004): 162. és ALENCSTRE (1959): 23.

¹⁵ ALENCASTRE (1961): 147.

hazaérkezésük után a magyar hatóságok azonnal alaposan kihallgatták. Beszámolóikból az nem állapítható meg, hogy jelenlétük mekkora veszélyt jelentett a brazil nemzetbiztonságra nézve (véltetőleg valóban nem túl nagyot), de az kétségtelen, hogy végeztek konspirációs tevékenységet, és voltak a brazil törvényekbe ütköző gazdasági ügyleteik is. (I. Melléklet)

A botrány mindenesetre kapóra jött a nyitás ellenzőinek. Közülük, a kontra-érvrendszer bemutatásához, egy radikális antikommunista katonatiszt és politikus, Carlos Pena Boto (1892-1973) szövegeit választottuk. 1952-ben ő alapította a brazil antikommunizmus „keresztes vitézeinek” (*Cruzada Brasileira Anticomunista* - CBA) országos jellegű, civil szervezetét, mely célját abban látta, hogy „szavakkal, de nem tettekkel harcol a kommunizmus ellen”. Pena Boto fontos szerepet játszott az ellenkampányban, amelyet Quadros elnök 1961. január-augusztusi politikája és a Szovjetunióhoz való közeledés váltott ki. A CBA sajtóközleményeket, kiáltványokat, pamfleteket és könyvecskéket adott ki a témában. Ezeket szerzőként az alapító-elnök neve szerepel: „*Carlos Penna Botto admirális*”.¹⁶ Így ő jegyzi azt a füzet sorozatot is, melyet 1961-ben Petrópolisban, az Editóra Vozes Limitada kiadónál jelentetett meg a szervezet, s amelynek három kötetét használtuk fel elemzésünkhöz: (I.) *O que é o comunismo!* (Mi a kommunizmus!), (II.) *Como se desenvolve a Ofensiva Comunista* (Hogyan erősödik a kommunista offenzíva) és (IV.) *A Desastrada Política Exterior do Presidente Jânio Quadros* (Jânio Quadros elnök szerencsétlen külpolitikája).

A továbbiakban tehát a pro- és a kontra-argumentáció főbb elemeit vesszük sorra, különös figyelemmel arra, hogy Magyarország előkerül-e és hogyan szerepel az egyik vagy a másik oldal érvrendszerében.

A gazdasági érvekkel alátámasztott pro-argumentáció

A két kiválasztott szerző közül Carlos Pena Boto közismerten antikommunista volt. Azonban - a hidegháború légkörében, álláspontja elfogulatlanságát alátámasztandó és nyilván támadásoktól tartva - Amilcar Alencastre is szükségesnek érezte, hogy politikai távolságtartását és független szakértő voltát hangsúlyozza: „... a provokátorok megnyugtatóására közlöm, hogy a szerző - írja magáról - sohasem volt a Kommunista Párt tagja, és nem áll külföldi pénzügyi csoportok szolgálatában sem. Fölöttébb abszurd lenne azt gondolni, hogy valaki, aki - mint szerény személyem - brazil társadalmi kérdésekkel foglalkozik, a jelen helyzetben a szovjet típusú szocializmus brazil bevezetését szorgalmazná. ... Álláspontomat sosem ideológiai, hanem tisztán gazdasági alapon alakítottam ki.”¹⁷ Alencastrének ez utóbbi kijelentése a pro-argumentáció kulcs-

¹⁶ Pena Boto életrajzát ld. BELOCH, Israel - ALVES DE ABREU, Alzira (szerk.): *Dicionário Histórico-Biográfico Brasileiro 1930-1983*, Editora Forense-Universitária - Finep, Rio de Janeiro, 1984. I. köt. 428. Ez a kézikönyv a Pena Boto írásmódot használja, míg az általunk elemzett kiadványokon a Penna Botto változat szerepel.

¹⁷ ALENCASTRE (1959): 13.

mondata lehetne, hiszen Brazíliában a független külpolitika jegyében tett lépéseket a döntéshozók mindig gazdasági, ezen belül külkereskedelmi érdekekkel indokolták. A fentebb idézett aranyai gondolathoz képest így paradigmaváltást érzékelhetünk. Az 1950-es 1960-as évek fordulóján már nem a külgazdaság a diplomácia eszköze, hanem - legalább is az érvelés szintjén - a külpolitikai nyitás szolgálja a külkereskedelmi diverzifikációt. Először létesülnek a gazdasági kapcsolatok és ezek biztosítására érdemes - lenyelni a békát és - felújítani a diplomáciai viszonyt a KGST-országokkal. A pro-érvelésnek ez a visszatérő motívuma több helyen felbukkan Alencastre írásaiban is: „*Manapság kevesen vannak azok, - írja 1961-ben - akik ellenzik a Szovjetunióval folytatott kereskedelmet. Ez ügyben nyugvópontra jutott a vita. Ugyanakkor ahhoz, hogy a kapcsolatnak biztos alapjai legyenek, szükség van a diplomáciai viszonyra...*”¹⁸

A pro-érvrendszer gazdasági kényszerpályát és főleg várható előnyöket emlegett, és az ideológiai/politikai azonosulás látszatát is kerülni akarta: „... a rideg valóság, számok és tények készítenek bennünket ennek a kereskedelemnek a kiépítésére” - írja Alencastre, majd hozzát teszi – „a brazil fejlődés nagyobb tőkeimportot követel és gépek behozatalát, a keleti blokk országaiban éppen ezeknek az exportcikknek a termelése növekedett meg. [...] A Kelettel való kereskedelem ugyan nem fogja megmenteni Brazíliát, de anyagi gyarapodásunknak nagyon fontos tényezője lehet, és jól használható eszköz gazdaságfejlődésünk felgyorsítására, így végső soron, mint láttuk, még a hatalmas észak-amerikai ipar bizonyos igényeinek kielégítését is szolgálhatja.”¹⁹ Gazdasági szempontból, ezért a pro-argumentációban is, a keleti országok közül a legfontosabb partner „a Szovjetunió és Kína, két hatalmas, a brazil kereskedelem számára teljesen érintetlen piac.”²⁰

A KGST kisebb államai jelentéktelenebbek voltak a dél-amerikai kapcsolatrendszerben. Ennek ellenére Alencastre könyvében figyelmet szentelt egyebek mellett Magyarországnak is: „Még nem rendelkezünk közvetlen kereskedelmi kapcsolatokkal a Szovjetunióval, sem Magyarországgal, Romániával és Kelet-Németországgal, pedig ezek az államok fogyasztási cikkeket és üzemanyagot biztosíthatnának nekünk, cruzeiróban kifejezett kereskedelmi forgalmunk értéke irányukban mégis nevétségesen kicsi. [...] el kell érjünk azokat a piacokat, ahol pozícióink jóval alatta maradnak a kínálgó lehetőségeknek, így van ez Csehszlovákia, Lengyelország, Kelet-Németország, Magyarország, Románia, Japán vagy Skandinávia esetében is.”²¹

¹⁸ ALENCASTRE (1961): 139.

¹⁹ ALENCASTRE (1959): 14. és 123. Ezzel kapcsolatban ld. még San Tiago Dantas 1961. november 23-i beszédét, a SzU-val való diplomáciai kapcsolat helyreállításának apropóján. A külügyminiszter itt kijelentette, hogy a lépés csakis Brazília gazdasági érdekeivel indokolható, és nem jelent semmiféle szimpátiát vagy ideológiai toleranciát a szovjet rendszerrel szemben. A beszéd szövege IN: SAN TIAGO DANTAS, Francisco Clementino de: *Política externa independente*, Ed. Civilização Brasileira S.A. Rio de Janeiro, 1962. 45-101.

²⁰ ALENCASTRE (1956): 14.

²¹ Uo. 100. és 110.

Alencastre véleménye alátámasztására 1959-es könyvében több statisztikai adatot közölt a szocialista országok termelésére vonatkozóan (46-47, 50-51.o.). Hivatkozott a moszkvai nemzetközi gazdasági konferencia (1952. április) prognózisaira is. Ezek alapján a kereskedelmi mérleget tekintve a magyarországi lehetőségeket igen jónak ítélte, hazánkat a Szovjetunió mögött a második helyre sorolta, hiszen szerinte Brazíliával bonyolított forgalma könnyen elérhetné akár a 40-50 millió dolláros volument is. Ezzel pedig megelőzné Csehszlovákiát, Lengyelországot, Romániát, Bulgáriát sőt még Kínát is. *„Magyarországgal van egy megállapodásunk, - írja Alencastre - melynek keretében a két ország közötti csereforgalom 4 millió dollár lehet. Ezt azonnal 20 millióra bővíthetnénk, és rövid időn belül elérhetnénk az 50 millió dolláros volument.*”²² A kereskedelmi lehetőségek bővítése mellett a külpolitikai nyitottság is fontos szempont. Budapest ugyanis *„késznek mutatkozik arra, hogy azonnal diplomáciai kapcsolatba lépjen és kereskedelmi szerződést kössön Brazíliával.*”²³

A kecsegtető magyarországi lehetőségek ellenére Alencastre kötetének csupán a legrövidebb, igaz, jóindulatú fejezetében foglalkozik a velünk való együttműködés perspektíváival. (II. Melléklet) Lengyelországnak, Csehszlovákiának, az NDK-nak, Romániának és Bulgáriának terjedelmesebb részt szentel.

A gazdasági érvek mellet a pro-argumentációnak politikai pillére is volt: a többi antikommunista ország, főként Argentína és az USA példája. Amilcar Alencastre könyvében is hangsúlyt kap, hogy ezek az államok már korábban nyitottak a szovjetek felé. *„A Kelettel való viszony kérdése még röviddel ezelőtt is tabunak számított - írja Alencastre - róla beszélni szinte istenkáromlásnak tűnt. Manapság viszont olyan problémává vált, mely foglalkoztatja a közvéleményt és melyről a kormányoknak dönteniük kell, mégpedig országuk érdekeinek megfelelően. [...] Az Argentin Köztársaság 1953 óta tart fenn diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatokat a Szovjetunióval. ... Argentínának intenzív kereskedelmi kapcsolatai vannak Csehszlovákiával, Lengyelországgal, Kelet-Németországgal, Magyarországgal, Romániával, Bulgáriával, forgalma ezekkel az országokkal a legszerényebb becslések szerint is 10 millió dolláros. [...] Ebből a térségből az utóbbi években az észak-amerikaiak is egyre többet importálnak... és a következő országok vásároltak nagyobb volumenben az USA-ból: Oroszországon kívül, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország és az NDK.*”²⁴

Ez utóbbi érvek is nyilvánvalóvá teszik, hogy a pro-oldal képviselői a hidegháborús szembenállást feloldhatónak érezték. A Kelet és a Nyugat ideológiai ellentétének témakörét inkább kerülték, vagy igyekeztek minél kisebb jelentőséget tulajdonítani e konfliktusforrásnak. Sosem említették például az 1956-os forradalmat és következményeit. Számukra Magyarország egyet jelentett a

²² Uo. 122.

²³ Uo. 54.

²⁴ Uo. 15. 110-111. és 124.

hivatalos magyar kormányval, mely reménybeli kereskedelmi és diplomáciai partner lehet Brazília számára.

A magyar '56 a kontra-argumentáció tengelyében

Carlos Pena Botot és elvbarátait a „keleti blokk” felé történő nyitás kérdésében hidegen hagyták a gazdasági érvek, ellenvéleményük - a pro-argumentációval szemben - tisztán ideologikus volt. A szovjetektől való merev elzárkózást erkölcsi protestációként és az önvédelem eszközeként fogták fel.

Ebben a gondolatrendszerben a gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok bővítése nem pozitívként, sokkal inkább veszélyforrásként, a kommunista meszterkedés eszközeként jelent meg, mely utat nyit a kártékony ideológia nemzetközi expanziójának: „A *«kereskedelem»* - ahogy Pena Boto fogalmaz - *mostanra a globális marxista offenzíva egyik legfőbb fegyverévé vált...*”²⁵ Ráadásul a kapcsolatépítés nemcsak úgy általában tűnt veszélyesnek, hanem - a kontra-interpretáció szerint - konkrét nemzetbiztonsági kockázatot is hordozott Brazíliára nézve: „Az Oroszországnak alávetett országok követségeinek, képviselőinek vagy konzulátusainak - írja Pena Boto - minden munkatársa diplomata bőrbe bújt kém, propagandista vagy agitátor.”²⁶

Legalább ilyen súlyú volt az erkölcsi dilemma, amit a kontra-érvelés felvetett: „*Kereskedelmi kapcsolatokat ajánlani Szovjet-Oroszországnak különösen morális szempontból gusztustalan... Van ugyan, aki azt mondja, hogy a pénznek nincs szaga és, hogy nem számít, a termék honnan származik... De ez teljességgel erkölcstelen. A pénznek igenis van szaga, és az árunak van eredete, és származásának tiszta vagy tisztátalan volta szükségképpen befolyásolja azt, hogy megvegyük-e vagy sem.*”²⁷

Az antikommunista érvelés mindig határozottan elválasztotta egymástól, és szembe is állította a „csatlós országok” (a brazil terminológia tükör fordítása: szatellit országok) államvezetését valamint heroikus, szenvedő népét. Ilyen módon Pena Boto számára például Magyarországból is kettő létezett: mindaz, amit „a Kreml véreskezű és kegyetlen bábjának, Kádár Jánosnak a kormánya” vagy a „gonosztevő Kádár János” képviselt, a másik oldalon pedig „az 1956-ban szovjet tankokkal eltiport magyar tömegek”, „a magyar hazafiak, akik megpróbálták lerázni a kommunizmus igáját.”²⁸

Ezt a gondolatmenetet az egész szovjet táborra érvényesítve Pena Boto különbséget tett az egyes országok között is. Úgy látta, hogy vannak közöttük főbűnösök és áldozatok. Az első csoportot a szomszédait presszionáló Kínai

²⁵ PENA BOTO III: 14.

²⁶ PENA BOTO IV: 93.

²⁷ PENA BOTO III: 15.

²⁸ Uo. 38. 64. 101. 8.

Népköztársaság és a Szovjetunió alkotta. Ebben a felosztásban Magyarország az alávetett, kommunizált, a bolsevista rabszolgaságban tartott nemzetek sorában jelenik meg, melyeket kegyetlenül elnyom a szovjet imperializmus.²⁹ Ezeknek a népeknek a szerencsétlen sorsa, a velük szemben alkalmazott erőszak illetve a kiépített rendszer hamissága mind fontos érvek a morális alapú kontra-argumentáció számára. A kommunizmust „*az oroszoknak alávetett országokban csak vérrel és vassal, a terror eszközeivel, középkorisan barbár módszerek felhasználásával lehet fenntartani.*”³⁰ - írja Pena Boto, máshol meg így érvel: „*Ami az Oroszország és Kína által uralt országokat illeti, ott a kommunista pártoknak természetesen sok tagjuk van ... de ez nem jelenti azt, hogy ezeknek a pártoknak minden tagja valóban meggyőződéses kommunista volna. Egyáltalán nem, hiszen közülük csak egy elenyésző kisebbség a jóhiszemű marxista, a jelentős többség vagy opportunisták vagy saját kiváltságait védelmezi.*”³¹

Pena Boto a részvét hangján szól, mikor az elnyomott népek nehéz sorsáról beszél, ugyanakkor nem lehet nem észrevenni a brazilokat célzó elrettentési szándékot sem. Míg Alencastre a pro-argumentáció jegyében a rubel övezet államainak példás fejlődését emlegeti, és azt, hogy milyen kiválóan megtalálták helyüket a világgazdaság rendszerében,³² addig Pena Boto nem alkuszik. Tisztán negatív megítélésén nem változtatnak sem a KGST gazdasági mutatói, sem a világpolitikai változások. Ő 1961-ben is arra figyelmeztet, hogy e gazdasági sikereknek milyen súlyos ára van: „*ezekben a kommunista rendszernek alávetett, boldogtalan országokban ...csak azoknak a bérét emelik, akik túlóráznak. Ezekben az államokban, ahol az élet állatias és materiális, csak a termelés számít; a termelés az egyetlen dolog, aminek értéke van, az ember nem más, mint egy egyszerű termelő gép.*”³³

A kontra-érvelés ideologizáló és moralizáló gondolatmenetében Magyarország illetve az 1956-os forradalom kiemelt helyet foglalt el, mint a szovjet rendszerrel szembeni ellenállás jelképe. Gyakran használt szimbólummá vált az antikommunista propaganda szótárában. „*A nemes szívű ifjúság meg kell, hogy rendüljön látva a kommunisták gyászos és tragikus tetteit, amit a világon elkövettek a terror rendszerének 1917-es oroszországi létrejöttétől, egészen az 1956-os magyarországi vérfürdőig.*”³⁴ - írja Carlos Pena Boto, aki egyébként évekként könyvei megírása előtt is foglalkozott már a magyar ügygel. 1957. október 23-án, a forradalom egyéves évfordulóján Brazília képviselőjeként New Yorkban járt, a Rabnemzetek Szövetségének közgyűlésén. „*Hogy is gondolhatam volna akkor, - írja 1961-ben - hogy az én Braziliám, alig több, mint három*

²⁹ PENA BOTO I: 15.

³⁰ Uo. 18.

³¹ PENA BOTO III: 22-23.

³² ALENCASTRE (1959): 45.

³³ PENA BOTO I: 27.

³⁴ PENA BOTO I: 19.

év elteltével ilyen türelmetlenül vágyik majd rá, hogy kapcsolatba lépjen Kádár János „bűnbandájával”. Pena Boto érvei között megjelenik a szovjet katonai beavatkozás és az annak nyomán létrejövő magyar rezsim illegitimitásának problémája is: „Milyen jog alapján kényszerítik rá Brazíliát arra, hogy sietve felvegye a kapcsolatot a magyar kormánnyal ... annak ellenére, hogy az orosz csapatok jogsértő módon hatoltak be magyar területre.”³⁵

A kontra-argumentációban a magyar forradalom részletes bemutatására, árnyalt analizésére nem került sor, csupán mint a közelmúlt egy jól ismert, bővebb magyarázatot nem is igénylő eseménye, mint egyfajta hívó szó vált használatossá. A forradalom egyes történelmi pillanatainak kiemelése inkább a tipizálást szolgálta, a kommunista rendszer általános sajátosságaként jelent meg. Jó példa erre Pena Botonál a cinikus propaganda jellemzése: „Amikor ember-tömegek lemeszárlása kerül szóba, ahogy az a magyar hazafiak esetében történt, rögvést jön a gyomorforogató, hamis önigazolás: «nem is hazafiak voltak azok, hanem a kapitalista imperializmus ügynökei, akik fel akarták tartóztatni Magyarországot a szocializmus útján való dicsőséges menetelésében; és ezeknek a reakciósnak az ártalmatlanná tétele ilyen módon szükséges, jogos és teljesen erkölcsös volt»”³⁶

A szovjetellenes szerzők, a szocialista országokban működő rendszerek kérelhetetlen bírálói, tehát főként ideológiai és morális alapon elleneztek a közleledést, mint olyan lépést, mely hazájuk „bolsevizálódásának” a kezdetét jelentené. A független brazil külpolitikai irányvonallal szemben megfogalmazott keserű kritikájuk alapját is ez a nézőpont adta. A kormány részéről súlyosan elhibázott döntésnek tartották, hogy Brazília rövid idő alatt gazdasági és diplomáciai kapcsolatot létesített négy vasfüggöny mögötti országgal (Magyarországgal, Romániával, Bulgáriával és Albániával); hogy ugyanakkor a Szovjetunió által anektált három balti országgal (Lettországgal, Észtországgal és Litvániával) minden kapcsolatot megszakított; továbbá nehezményezték - ahogy Pena Boto fogalmaz - „a rabszolga sorban lévő szocialista országok életerejének és dinamizmusának túlzott magasztalását.”³⁷

A vita hangneme

Az 1950-es 1960-as évek fordulóján, Brazíliában a független külpolitika kapcsán kibontakozó vita meglehetősen heves, érzelmeiktől fűtött stílusban zajlott. Amilcar Alencastre például antikommunista ellenfeleit néha egyszerűen kártékony vagy beteges fanatikusoknak titulálta: „Ugyanazok a beteges anti-kommunisták kifogásolják a Szovjetunióval való kapcsolatokat, akik Nasser elnököt megvádolták, hogy az Egyesült Arab Köztársaságot átadta a kommuniz-

³⁵ PENA BOTO IV: 8. és 38.

³⁶ PENA BOTO I: 11.

³⁷ PENA BOTO IV: 98.

musnak... *A fanatikus szovjetellenesek véleménye szerint ennek az országnak szovjet csatlóssá kellett volna változnia, nem igaz? De erről szó sincs, az Egyesült Arab Köztársaság egyre függetlenebb, egyre semlegesebb, és egyre inkább távol tartja magát a folytonos vitáktól, melyeket a nagyhatalmak világpolitikai dominanciája diktál.*³⁸

A kontra-oldal a hangsúlyt a vitában az ellenfél immoralitására helyezte, és azt hangsúlyozta, hogy végzetes vakság a nyitás a szovjetek felé. Carlos Pena Boto például, ismét csak a magyar példára hivatkozva kiemelte, hogy Brazília végül is egy illegitim kormánnyal lép diplomáciai kapcsolatra, mely fittyet hány a nemzetközi jog szabályainak: „*Az a tézis miszerint diplomáciai viszonyt kell fenntartani minden kormánnyal, alapjaiban elhibázott, hiszen a kapcsolat építés nem ésszerű és nem is korrekt bűnözők kormányával, akik nem tartják tiszteletben a nemzetközi jogi normákat.*” „*Torz beállítás sugallja azt a hitet, hogy Bulgária, Románia és Magyarország szuverén államok lennének, melyek megérdemlik a diplomáciai és gazdasági elismerést.*”³⁹

A vitában résztvevők álláspontjuktól függetlenül egyaránt érzékelték a pro-oldal folyamatos erősödését. Alencastre a nyitás gondolatának 1949-ben kezdődő, évtizedes diadalmenetét regisztrálta, melyben a brazil közélet szereplői, „*alelnökök, szenátorok, miniszterek, képviselők, ismert értelmiségiek, jó nevű szakértők, kereskedők, iparosok és bankárok*”,⁴⁰ egyre többen helyeselték a külkapcsolatok keleti irányú bővítését. Pena Boto másként interpretálta a pro-oldal népszerűségének növekedését, kiterjedt összeesküvést sejtett a dolog hátterében. Úgy érezte, hogy a kommunisták ott vannak mindenütt, „*a kormány-szervekben, a Kongresszusban, a tagállamok parlamentjeiben, a minisztériumokban, a közigazgatásban és a helyi önkormányzatokban, az akadémiákon és az egyetemeken, katonai körökben (főként a szárazföldi haderő soraiban), a kommunista és az úgynevezett «konzervatív» sajtóban, a szakszervezetekben, a vasúttársaságoknál és hajózási vállalatoknál, a nemzet irányítását végző adminisztratív gépezet minden pontján.*”⁴¹

Összegzés: a vita vége

A pro- és kontra-argumentációt elemezve jól látható, hogy mindkettő erősen kötődött a belpolitikához, érvrendszerének középpontjába, így vagy úgy, a brazil nemzeti érdeket helyezte, és ebből a pozícióból próbálta befolyásolni a kormány külpolitikájának alakulását. Az 1950-es évek végének Brazíliájában, ahogy több más nyugati országban is, a pragmatizmus kerekedett az antikommunista érvek fölé. A magyar forradalom ügye sem volt elég nyomós érv ah-

³⁸ ALENCASTRE (1959): 17-18.

³⁹ PENA BOTO III: 58. és IV. i.m. 35.

⁴⁰ ALENCASTRE (1959): 19.

⁴¹ PENA BOTO III: 96.

hoz, hogy a Kelet megítélésén jelentősen módosítson. Végül is Jânio Quadros illetve João Goulart elnöksége idején Brazíliában a pro-álláspont vált hivatalos kormánypolitikává. 1961 márciusában az *Itamarati* diplomáciai kapcsolatot létesített a Magyar Népköztársasággal és még három másik szocialista országgal, Albániával, Bulgáriával és Romániával, novemberben pedig a Szovjetunióval is. Egy tárgyaló küldöttség érkezett térségünkbe, João Dantas, a riói *Diário Carioca* című napilap tulajdonosának vezetésével, mely a KGST országokkal 1961 áprilisa és júniusa között több kulturális és tudományos egyezményt kötött. Kereskedelmi megállapodások születtek Bulgáriával, Jugoszláviával, Romániával, Magyarországgal, Csehszlovákiával, Lengyelországgal és Albániával. Megkezdődtek a tárgyalások az NDK-val, Ausztriával és Olaszországgal. A brazil export Közép- és Kelet-Európa irányába az 1958-as 45,1 millió amerikai dolláros (az összkivitel 3,3%) szintről 1961-re 87,3 millió dollárra (6,3%-ra) emelkedett. Az összeg számszerűleg nem túl magas, de a fejlődés üteme jóval túlszárnyalta a más irányú exportnövekedést.⁴² A keleti blokkal folytatott kereskedelem koordinálására a külügyminisztérium keretében, 1962-ben egy speciális bizottságot hoztak létre *Comissão Leste* (Colest) néven.

1961 nyarán Jânio Quadros elnök hirtelen bukásában kétségtelenül szerepe volt a független külpolitika megosztó jellegének, a nyitás folyamata azonban feltartóztathatatlanul haladt tovább a maga útján. Az 1964-es brazil katonai hatalomátvétel megtorpanást okozott ugyan a keleti blokkhoz való közeledésben, de diplomáciai eredményeit az új rezsim inkább csak „*jegelte*”, megsemmisíteni azonban nem kívánta.

⁴² Adatokat vö. VIZENTINI (2004): 153.

I. Melléklet

Az alábbi iratokat jelenleg az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára őrzi. *A brazíliai magyar emigráció ügye I.* című dosszié jelzete 3.2.5. 0-8-106/1.

Részlet Soós János rendőr hadnagy 1960. szeptember 23-i jelentéséből:

„1960. április 27-én Lázár György ... a rio de janeíroi magyar kereskedelmi kirendeltség tanácsosa politikai menedékjogot kért és kapott a brazil hatóságoktól.

Disszidálása után nyilatkozatainak hatására a brazil hatóságok mint nemkívánatos elemeket kiutasították Erdei János és Déri László kirendeltségi elvtársakat.

Nevezetteket hazatérésük után Lázár ügyében részletesen kihallgattuk, ...”
(34. lap)

Részletek Jármer Ferenc rendőr százados 1960. december 6-i feljegyzéséből, mely Déri és Erdei jelentéseire épül:

„A magyar kereskedelmi kirendeltség Rio de Janeiro legelőkelőbb negyedében, több követség szomszédságában, egy 14 emeletes bérház 10. emeletén van. ... Diplomáciai kapcsolatok híján semmiféle előjoggal nem rendelkezünk. Az irattárban számos olyan irat volt, amelyről megállapítható, hogy olyan üzletek is lebonyolódtak itt, amelyeket tiltanak a brazil törvények. /Alul- és felülszámlázás, re-export vica-verza./ Ezek az iratok nem voltak külön rakva.”

[Lázár] *„Disszidálásakor a jobboldali sajtó hatalmas kommunista-ellenes kampányt indított. Lázár több sajtónyilatkozatot adott, amiben kijelentette, hogy a magyar kereskedelmi kirendeltség egy "kommunista kémközpont" volt. [...]*

Lázár minden értékes iratot magával vitt, de ezekkel brazil kereskedelmi köröket is kompromittált és ezért már közvetlenül a disszidálása után lehetetlenné tette magát. Egyes jelzések szerint a brazil kormány is rájött, hogy túllőtt a célon, és gyorsan elhallgatott a Lázár-ügyről. Egyébként Lázár tartózkodási helye ismeretlen, egy-két héttel a disszidálása után eltűnt és azóta semmit sem tudni róla.” (37-38. lap)

Részlet Déri László 1960. augusztus 15-i jelentéséből (csatolva Jármer fent idézett feljegyzéshez):

„A rioi kirendeltségen a legnehezebb és idegfeszítőbb munka a titkos és bizalmas közlések hazajuttatása volt. Diplomáciai képviselő hiányában legális futárposta-lehetőségeink nem voltak. Bizalmas természetű leveleket csak az igen ritkán Rioba érkezett vállalati kiküldöttekkel, vagy a Rion keresztülrepülő megbízható elvtársakkal tudtunk küldeni. Ezek érkezését főleg Buenos Aires-i kirendeltségünk jelezte táviratban. Ilyenkor kimentünk a repülőtérré és a szük-

séges óvatossággal adtuk át a "futárpostát". ... Lázár disszidálása után kétségtelenné vált részünkre, hogy megfigyelés alatt állunk és biztosak voltunk abban is, hogy gépkocsivezetőnknek is megvan erre a megbízása." (42.lap)

II. Melléklet

Hazánkkal foglalkozó rövid fejezet Amilcar Alencastre fent idézett, 1959-es könyvéből:

Kiváló lehetőségek Magyarországon

„Magyarországról úgy tartották, hogy az egykori Osztrák-Magyar Monarchiában a legfejletlenebb ország, jóval elmaradva Ausztria és Csehszlovákia mögött. Az 1914-es háború után a függetlenné vált királyság, melynek élén kormányzó állt, csatlakozott a náci-fasiszta tengelyhez. Alapvetően földművelésre és állattenyésztésre épülő gazdasága gyakorlatilag stagnált. A második világháború befejeztével az ország gazdaságszerkezete megváltozott, az agrárjellegű néhány esztendő alatt az ipari váltotta fel. 1952-ben már exportált is, főleg nehézipari cikkek. Braziliának a következő termékek szállítására tett ajánlatot: hűtő berendezések, mezőgazdasági gépek, villanymotorok, villany és dízel mozdonyok, autóbuszok, tehergépkocsik és búza. Ez igen imponáló egy olyan ország részéről, ahol tíz évvel ezelőtt még a földművelés és az állattenyésztés dominált. A felajánlott áruért cserébe Brazília gyapottal, gyapjúval, kávéval és kakaóval fizethet. Magyarországgal 1954-ben írtunk alá egy 5 millió dolláros kereskedelmi egyezményt, ami az együttműködésben rejlő lehetőségekhez képest nevetséges összeg. Pará, Porto Alegre és több más város kikötőjét még így is hatalmas, Magyarországon készített úszódarukkal és kikötői gépparkkal szerelték fel. Egyszóval, a magyar ipar termelékenységére jelentősen javult. Következésképpen kereskedelmi lehetőségei Brazília irányában szintén megnövekedtek.” (72-73.o.)

